

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazma hüququnda

5-6-CI SİNİFLƏRİN FİZİKİ TƏRBİYƏ DƏRSLƏRİNDƏ TƏLİM PRİNSİPİ VƏ METODLARINDAN İSTİFADƏNİN İMKAN VƏ YOLLARI

İxtisas: 5806.01 -Fiziki tərbiyənin, idman təliminin
nəzəriyyəsi və metodikası

Elm sahəsi: Pedaqogika

İddiaçı: **Həmid Elnur oğlu Əliyev**

Fəlsəfə doktoru
elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilən dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2026

Dissertasiya işi Azərbaycan İdman Akademiyasının Fiziki hazırlıq kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: *pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru*
Müjkan Əbdüləli qızı Məmmədzadə

Rəsmi opponətlər: *pedaqogika elmlər doktoru, professor*
Hümeyir Hüseyn oğlu Əhmədov

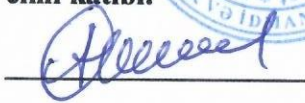
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Zaur Cəlil oğlu Hacıyev

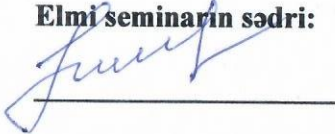
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
Aynur Mobil qızı Qasımova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan İdman Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.54 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: *pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, professor*

Qəmbər Məhərrəm oğlu Cəfərov

Dissertasiya şurasının elmi katibi: *pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, professor*

Şamil Hətəm oğlu Əbdürəhmanov

Elmi seminarın sədri: *pedaqogika elmləri doktoru, professor*

Nataliya Yuriyevna Melnikova

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Şəxsiyyətyönümlü təhsildə humanist yanaşmanın gücləndirilməsi ümumtəhsil məktəblərində hər bir şagirdin səmərəli şəkildə formalaşmasına təsir edir, onların şəxsiyyət kimi inkişafında mühüm rol oynayır. Bu baxımdan müasir müəllimlərin fərqləndirici xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi üçün fiziki tərbiyə prosesində yeni təlim metodlarının axtarışının həyata keçirilməsi daha məqsədəuyğundur. Bu fənnin tədrisi öyrənənlərdən “bədən tərbiyəsi” anlayışının qavranılmasını və motorik bacarıqlarının mənimsənilməsini təmin etmək üçün fənnin müvafiq tədrisi metodikasının, prinsiplərinin və strategiyalarının tətbiqini tələb edir. Hazırda ölkədə əhalinin 10-15 faizi müntəzəm olaraq fiziki tərbiyə ilə məşğul olsa da mütəxəssislərin fikrincə bu göstərici çox aşağıdır. Faktiki olaraq hazırda, dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrində bədən tərbiyəsi və idmanla məşğul olanların sayı 50-60 faizə çatır. Bu onunla izah olunur ki, müasir cəmiyyətdə sosial və iqtisadi dəyişikliklər bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafına müsbət təsirlər göstərmişdir. Problemin digər aktuallığı onunla izah olunur ki, məktəblərdə fiziki fəallığın aşağı səviyyədə olması nəticəsində getdikcə onların fiziki inkişafında müəyyən problemlər nəzərə çarpır. Müşahidələr göstərir ki, şagirdlərin fiziki fəaliyyətinin faktiki həcmi gənc nəslin sağlamlığının tam inkişafını və möhkəmlənməsini təmin etmir. Xüsusi həssas qruplarda sağlamlıqlarına görə təsnif edilən şagirdlərin sayı getdikcə artır. Belə ki, 1995-ci illə müqayisədə 2000-ci ildə fiziki aktivlik 24%-dən 80%-ə çatmışdır.

Tədqiqatın əsas aktuallığı sosial amillərin şagirdlərin fiziki inkişafına göstərdiyi hərtərəfli təsirlərin müəyyən edilməsidir. Digər bir fakt da onunla izah edilir ki, fərdi oriyentasiya istiqamətlərindən biri kimi, məktəblilərdə sistemli fiziki məşqlərə maraq və həvəs gündən-günə formalaşmaqdadır.

Hazırda bədən tərbiyəsinin əsas vəzifələrindən biri fərdin fiziki və mənəvi inkişafı, sağlam həyat tərzini, müntəzəm fiziki məşqlərə ehtiyac və motivlər üçün dəyərli təlimatların formalaşmasının təmin edilməsidir. Müşahidələr göstərir ki, Azərbaycanda gənc nəslin sosial sağlamlığı məktəblilərin fiziki, əqli və mənəvi sağlamlığının

səviyyəsi bu amillərə qarşı maraq və meyillərin həddən artıq çoxalması ilə müəyyən edilir. Məlum olduğu kimi məktəblilər tərəfindən törədilən xoşagəlməz hadisələr, psixoloji narahatlıq halları sonda gənclərin həm sağlamlığına zərər vurur, həm də onların qeyri-aktiv həyat rejiminin artmasına səbəb olur.

Digər aktuallıq ondan ibarətdir ki, ümumi təhsil müəssisələrində fiziki mədəniyyət səviyyəsinin aşağı düşməsi, şagirdlərin özünə inam, fiziki və emosional vəziyyətini idarə etmək bacarığının aşağı səviyyədə olması mənfi nəticələrlə əşkar edilir. Buna baxmayaraq, ümumtəhsil məktəblərində *“fiziki tərbiyə”* anlayışına qarşı olan qeyri-dəqiq münasibət müəllimlərin effektiv strategiyalardan səmərəli istifadə etməsinə mənfi təsir göstərir.

Bu baxımdan fənnə marağın, əzmkarlığın, özünə inamın, diqqəti cəmləmək bacarığının, dostluq münasibətlərinin formalaşması üçün bədən tərbiyəsi prosesinin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın işlənmə dərəcəsi. Dissertasiya işi ilə bağlı müxtəlif araşdırmalar aparılmış, bir sıra elmi tədqiqat işləri yazılmışdır. Rus alimləri B.K.Balseviç, L.D.Qlazirina, T.A.Lopatin, Y.A.Kopılov (Бальсевич, В.К. Глазирина Л.Д., Лопатик Т.А., Копылов, Ю.А.) fiziki tərbiyənin əsas sosial və psixoloji məqsədlərini işləmişlər. Lakin, fiziki tərbiyə fənninin aşağı siniflərdə tədrisi metodikası və prinsiplərini zəif araşdırmışlar.

Deyilənləri nəzərə alaraq, dissertasiya mövzumuzu *“5-6-cı siniflərin fiziki tərbiyə dərslərində təlim prinsipi və metodlarından istifadənin imkan və yolları”* adlandırdıq.

Tədqiqatın obyekt və predmeti. Tədqiqatın obyektı fiziki tərbiyə fəninin tədrisində metodik işin və prinsiplərin tətbiqi yollarıdır. Tədqiqatın predmeti fiziki tərbiyə fəninin tədrisində motor qabiliyyətlər, sağlamlıq, idraki fəaliyyət və şəxsiyyətin düzgün inkişafının formalaşdırılması metodologiyasıdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi ümumi təhsil müəssisələrində V-VI sinif səviyyəsi üzrə fiziki tərbiyə fənninin tədrisində yeni yolların araşdırılması və müasir metodologiyanın tətqdim olunmasıdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulur:

Tədqiqat işində qarşıya qoyulan əsas vəzifələr aşağıdakılardır:

- *Fiziki tərbiyənin konseptual mənasını və nəzəriyyələri araşdırmaq;*

- *Fiziki tərbiyənin tarixi dövrlərdə mahiyyəti və əhəmiyyətini tədqiq etmək;*

- *Ümumtəhsil məktəblərində fiziki tərbiyənin inkişaf sahələri üzrə metodiki işin təşkili prinsiplərini araşdırmaq;*

- *Dərslik və proqram materialını təhlil etmək;*

- *Tədqiqat üzrə eksperiment işinin təşkil və nəticələrini təqdim etmək.*

Tədqiqatın metodları. Dissertasiya üzrə araşdırmalar zamanı problem üzrə nəzəri və metodiki ədəbiyyat nümunələri tədqiq edilmiş, fiziki tərbiyə prosesində tədris proqramları və islahat sənədləri təhlil edilmiş, öyrədici idman oyunları üzrə məşqlər və tapşırıqların tətbiqi və sonda nəticələr üzrə irəliləyişlərin hesablanması aparılmış, nəticələr statistik cədvəllər üzrə hesablanmış, məktəbdə fiziki tərbiyə müəllimləri və şagirdlər ilə söhbətlər, müsahibə və müşahidələr, eksperiment üzrə təcrübənin ümumiləşdirilməsi metodlarından istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

- Fiziki tərbiyə fənninin tədrisinin müasir metodika və prinsiplərin tədqiqi üzrə inkişaf etdirilməsi müasir metodologiyanın ən vacib tələbidir;

- Fiziki hərəkətlər, sağlamlıq, hərəkəti qabiliyyətlərin inkişafı, sosial - idraki inkişaf, psixoloji fiziki mədəniyyətin formalaşması metodikası fiziki tərbiyənin sistemli tədrisini təmin edir;

- Şagirdlərin hərəkəti qabiliyyətləri sağlamlıq və fiziki mədəniyyətlə vəhdət təmin edir;

- Fiziki tərbiyə fənninin müasir metodika ilə tədrisi onun faydalı funksiyalarını əhəmiyyətli dərəcədə artıracaq, koqnitiv, hərəkəti, sosial və mənəvi biliklərinə və sağlam həyat tərzinin formalaşmasına kömək edəcək;

- Fiziki tərbiyə üzrə nəzəri biliklər V-VI sinif şagirdlərinin fiziki hazırlıq səviyyəsinə, ümumilikdə fiziki tərbiyə dərslərinə motivasiyasını artıracaq və dərslərin keyfiyyətinə müsbət təsir göstərəcəkdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işində fiziki tərbiyə fənninin tədrisində tətbiq olunan metodik vasitələr və prinsiplər tədqiq olunmuşdur:

- V-VI sinif şagirdlərinin fiziki inkişafında zəruri keyfiyyətlərin formalaşdırılması üçün yeni üsul və vasitələrin seçilməsi;

- V-VI siniflərdə fiziki tərbiyə fənninin proqramı və planlaşdırması ilk dəfə olaraq beynəlxalq təcrübənin tətbiqi baxımından təhlil edilmişdir;

- Ümumtəhsil məktəblərində fiziki tərbiyənin kurikulumunun və yeni təlim nəticələrinin müasir tələblərə uyğunluğu təhlil edilmişdir. Fiziki tərbiyə üzrə kurikulumun fənnin standartlarının ümumi metodikasında reallaşması yolları araşdırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiyada fiziki hərəkətlər üzrə sərişlərlərin qazanılmasında yeni nəzəri modellər üzrə tədqiqatlar araşdırılmışdır. Yeni nəzəri modellər vasitəsilə fiziki tərbiyənin tədrisində inkişaf sahələrinin mahiyyəti açıqlanmışdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqat işində təqdim olunan metodlardan fiziki tərbiyə dərslərində, fiziki hərəkət və idman məşğələlərinin təşkilində və eləcə də fiziki tərbiyə üzrə dərslərlərin hazırlanmasında istifadə oluna bilər. Təyin edilmiş metodik işin təşkilində fiziki inkişaf üzrə hazırlanmış didaktik material fənnin səmərəliliyinin artırılması zəruriliyi sübut edilmişdir. Tədqiqatın digər praktiki faydası ondan ibarətdir ki, şagirdlərin fiziki tərbiyəsinin həyata keçirilməsində faydalı bir resurs kimi istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın aprobeiasyası və tətbiqi. Mövzu ilə bağlı tezis və məqalələr, yerli və beynəlxalq elmi konfranslarda məruzə edilmiş, müxtəlif jurnallarda çap olunmuş, eksperiment aparılan məktəblərin fiziki tərbiyə üzrə metodbirlişməsində müzakirə edilmiş və müvafiq məsləhətləşmələr aparılmışdır. Fiziki tərbiyənin tədrisində metodiki vasitələrin və prinsiplərin tədqiqi üzrə konseptual təlimat kimi tədris proqramında yer tutması və əhatəli şəkildə öyrənilməsinə nail olunmuşdur.

Dissertasiyanın yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan İdman Akademiyasının Fiziki hazırlıq kafedrasında

yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın Giriş hissəsi – 5 səhifə (9544 işarə), I fəsil – 40 səhifə (84589 işarə), II fəsil – 45 səhifə (136064 işarə), III fəsil 50 səhifə, Nəticə – 3 səhifə (5744 işarə), dissertasiyanın ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla, 250253 işarədir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə tədqiqatın mövzusunun aktuallığı əsaslandırılmış, obyekt, predmet, məqsəd və vəzifələri, tədqiqat metodları müəyyən edilir, elmi yenilik, nəzəri və praktik əhəmiyyəti açılır; müdafiəsi üçün əsas müddəalar müəyyən edilir.

Dissertasiyanın birinci fəslə “*Ümumtəhsil məktəblərində fiziki tərbiyənin nəzəri əsasları*” adlanır. Fəsil üç paragrafdan ibarətdir. Fəslin “*Ümumtəhsil məktəblərində fiziki tərbiyənin nəzəri mahiyyəti*” adlanan birinci paragrafında müasir gənclərdə sağlam düşüncənin olmasından, sağlam həyat tərzinin bir məhsulu kimi müasir cəmiyyətin tələbinə çevrilməsindən bəhs edilir. “*Sağlam bədəndə sağlam ruh*” deyimini sübut edən fiziki aktiv həyat tərzinin mənimsənilməsi təhsildə arzuolunan bir nəticədir və bunun üçün ümumtəhsil məktəblərində təhsilalanlara lazımı bilik, bacarıq və inamı inkişaf etdirmək sosial həyatımızın prioritet bir sahəsi kimi təhsilin ştrixlənən bir meyarına çevrilmişdir. Müasir dövrdə gənclərimiz idmanda ölkəmizin adını yüksəklərə qaldırır.

Məlumdur ki, sağlam həyat tərzini davam etdirməyə və fiziki fəaliyyətlə məşğul olmağa dəyər verən sağlam düşüncə tərzini inkişaf etdirmək fənlər arasında özünəməxsus yer tutan “*fiziki tərbiyə*” fənninin əsas məqsədidir.

Azərbaycanda fiziki tərbiyə sahəsində yenilikləri araşdıran alimlərimiz A.Q.Abiyev¹, N.B.Məcədov, F.A.Hüseynov²,

¹ Abiyev, A.Q. Bədən tərbiyəsi fənni üzrə standart / A.Q.Abiyev, F.A. Hüseynov [və b.] – Bakı: Kamran MMC, –2005.

² Hüseynov, F. Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün dərsliyin metodik vəsaiti / F.Hüseynov, S.Bağırov, İ.Əliyev – Bakı, – 2018.

H.H.Qurbanov³, Ə.X.Ramazanov, A.Y.Əsgərov, B.S.Quliyev⁴, rus alimləri A.A.Baranov, P.A.Vinoqradov (Баранов, А.А. Виноградов, П.А.), fiziki, koqnitiv və sosial sahələrdə böyümə və inkişaf üçün bu fənnin seçimlərini dəyərləndirməyi təklif edir, fənnin insan həyatına verdiyi faydalarını dərk etməyi, fiziki cəhətdən aktiv həyat tərzilə əlaqəli bacarıq və davranışlarını nümayiş etdirməyi hər bir zaman əhəmiyyətli bir sahə kimi vurğulayırlar⁵.

Fənn *“Bədən tərbiyəsi”* və *“Fiziki tərbiyə”* kimi müxtəlif adlarla səslənsə də, onun mahiyyəti dəyişmir və geniş əhəmiyyət kəsb edir. Bu fənnin mahiyyəti eyni zamanda şagirdləri daim hərəkətli olmağa həvəsləndirir, özündə inam və güvən inkişaf etdirən bir konsepsiyaya çevrilmişdir. Fənnin tədrisi şagirdləri müxtəlif kontekstlərdə hərəkəti effektiv şəkildə tətbiq etməyi öyrədir, təhlükəsizliyə üstünlük vermək üçün onların müvafiq geyimdə olmasını bir gözlənti kimi tələb edir.

B.Dayson⁶, H.V.Kohl⁷, H.D.Kuk (Dyson, B., Kohl II, H. W., Cook, H. D. 2013) öz elmi nəzəri ədəbiyyat nümunələrində fiziki hərəkətlərin öyrənilməsinin xüsusiyyətlərini aşağıda qeyd edilən didaktik prinsiplərin əsasında aparılmasını təklif edirlər: şüurluluq və fəallıq, əyanilik, sistemlilik, tədrisçilik, ardıcılıq, mümkünlük və fərdi yanaşma.

Aparılan tədqiqatların nəticələri göstərir ki, bu prinsiplər fiziki fəaliyyətlərin icrasında şagirdlərin akademik təcrübəsinə daxil olan çoxsaylı müsbət nəticələr verir. Fizioloq alimlər H.Hannaford (2005)

³ Qurbanov, H.H. Bədən tərbiyəsi nəzəriyyəsi və metodikası / H.H. Qurbanov, Ə.X. Ramazanov, A.Y. Əsgərov, Bakı: Avrora, – 2006.

⁴ Quliyev, B.S. Tələbələrin orta məktəbin I-VIII siniflərində bədən tərbiyəsi və kütləvi idman işlərinin təşkilinə hazırlanması məsələləri / –Bakı: ADPU, – 1994.

⁵ Azərbaycan Respublikasının Ümumtəhsil Məktəbləri üçün fiziki tərbiyə fənni üzrə təhsil proqramı (Kurikulumu) (I-XI Siniflər) – 2013- 121 s.

⁶ Dyson, B. Quality physical education: a commentary on effective physical education teaching. / Res Q Exerc Sport. – 2014, 85(2), – 144-152.

⁷ Kohl II, H. W., Cook, H. D. (Eds.) Educating the Student Body: Taking Physical Activity and Physical Education to School. Committee on Physical Activity and Physical Education in the School Environment, Food and Nutrition Board, and Institute of Medicine. washingtonDC: The National Academies Press. 2013. pp.22-97.

və Stevens-Smith (2016) beyin fəaliyyətini araşdırarkən aşkar etmişlər ki, uşaqlar hərəkəti şəkildə fəal olduqda daha yaxşı öyrənirlər, çünki öyrənmə və yadda saxlamağı asanlaşdıran neyronlar stimullaşdırılır. Uşaqların fiziki olaraq hərəkət etməsi problemlərin həllinə, dil inkişafına və yaradıcılığa kömək edən nevroloji əsasları inkişaf etdirir. Buraya, idman növlərinin məşqi, rəqs etmək, gimnastika, açıq havada istirahət və sağlamlıq məşqləri kimi geniş spektrli fəaliyyətləri əhatə edən geniş sahələr daxildir. Bu məqsədlə, tədqiqat işi V-VI siniflərdə akademik mühitdə fiziki fəaliyyətin şagirdlərin iştirakına necə təsir etdiyini araşdırır. Bu məqsədlə, tədqiqat işi V-VI siniflərdə akademik mühitdə fiziki fəaliyyətin şagirdlərin iştirakına necə təsir etdiyini araşdırır.

Fəslin ikinci paragrafı “**Fiziki tərbiyə üzrə tədris məşğələləri və şagirdlərin fiziki inkişaf məsələləri**” adlanır. Bu paragrafda fiziki tərbiyənin tədrisi məqsədləri fiziki inkişafı, sağlamlığı və rifahı təşviq etmək, fərdlərdə fiziki fəaliyyətə və sağlam həyat tərzinə müsbət münasibət formalaşdırmaqdan bəhs edilir.

Ümumtəhsil məktəblərində təhsilalanlarda, xüsusilə də ümumi orta təhsil səviyyəsində (V-VI siniflər) uyğunlaşma qabiliyyəti, punktuallıq, məsuliyyət, yaradıcılıq, eləcə də vətəndaşlıq, özünüidarəetmə və ünsiyyət yaxşılaşdırılmalıdır.

Bu məqsədlə məktəblərdə tədris olunan fiziki tərbiyə dərsləri digər fənlərlə integrativ olaraq müxtəlif qabiliyyətlərin formalaşmasına və inkişaf etdirilməsinə istiqamətlənir.

Bədən tərbiyəsinin digər məqsədi fiziki inkişafı, sağlamlığı və rifahı təşviq etmək, fərdlərdə fiziki fəaliyyətə və sağlam həyat tərzinə müsbət münasibət formalaşdırmaqdır. Fiziki bacarıqları və hazırlığı inkişaf etdirməklə yanaşı, bədən tərbiyəsi də sosial bacarıqları, komanda işi və liderlik bacarıqlarını təkmilləşdirməyə kömək edə bilər. Bir çox idman assosiasiyaları bədən tərbiyəsinə sağlam aktiv həyat tərzini, fiziki hazırlıq, idman bacarığı, özünü effektivlik və emosional intellektlə bağlı motor bacarıqları, bilik və davranışlarını inkişaf etdirmək üçün nəzərdə tutulmuş planlı, ardıcıl kurikulum kimi müəyyən edirlər.

B.K.Balseviç⁸, L.D. Qlazirina, T.A.Lopatik, B.N.Minayev (Бальсевич⁹, В.К. Глазирина¹⁰ Л.Д., Лопатик Т.А., Минаев¹¹ Б.Н., Шутовой Т.Н.¹²) öz tədqiqatlarında təsdiq edirlər ki, *fiziki inkişafın metodikasında əsas faktor müəllimin peşəkar fəaliyyətidir. Müəllimlərin fiziki tərbiyənin tədrisi fəlsəfəsi və mahiyyətini geniş mənada anlamasında müəyyən çətinliklər vardır. Bu kontekstdə bədən tərbiyəsi fiziki tərbiyə anlamında şagirdlərin müxtəlif sosial, bioloji və tənqidi pedaqoji təsirlərlə müəyyən edilən mürəkkəb bir prosesini araşdırır. Bundan başqa, tarixdə dövrlər boyu insanların “aerobika” ilə məşğul olmaq fəaliyyətləri ovçuluq və yığıcılıq yolu ilə sağ qalmaq istəyi olmuşdur. Aydınır ki, müasir yaşayış tələblərinin idarə olunmasında fitnes sağlamlıq və rifah üçün əsas əhəmiyyət kəsb edir.*

Qeyd olunanları nəzərə alaraq, son on ilin istinadları bədən tərbiyəsi, fiziki fəaliyyət və sağlamlıqla bağlı 1000-dən çox məqalə və tezislərin nəşr olunduğunu göstərir. Ədəbiyyat nümunələrinin təhlili fiziki tərbiyə fənninin tədrisi metodikasının bir sıra məqsədlərini aşağıdakı kimi təqdim edir:

- *fiziki fəaliyyətin, bədən tərbiyəsinin uşaqların və yeniyetmələrin qısa və uzunmüddətli fiziki, koqnitiv, beyin və psixososial sağlamlığına və inkişafına təsiri;*
- *motor qabiliyyətin və idraki fəaliyyətin formalaşması;*
- *fiziki inkişaf sahəsində yeni yanaşmaların tətbiqi üzrə mövcud sübutların toplanması;*
- *potensial fiziki fəaliyyət və bədən tərbiyəsi siyasətləri və*

8

⁹ Бальсевич, В.К. Спортивный вектор физического воспитания в российской школе Текст. / В.К. Бальсевич // Теория и практика физич. культуры и спорта. 2006. - № 4. - с. 2-7.

¹⁰ Глазирина, Л.Д., Лопатик Т.А. Методика преподавания физической культуры / Владос, М., –2003 –с.16-39

¹¹ Минаев, Б.Н. Основы методики физического воспитания школьников», просвещения / –М.:, 1989, – с.34-57

¹² Шутовой Т.Н.. Формирование основ физической культуры личности у младших школьников в процессе валеологического образования Текст.: автореф. дис. . кан. пед. наук // Челябинск, 2003. - 23 с.

proqramlarının təkmilləşməsinin müəyyən edilməsi.

Nəticələr göstərir ki, idmanla məşğul olmaq, hərəkəti fəaliyyətə üstünlük vermək idrak və emosional funksiyalara müsbət təsir göstərir. Bu cür biliklər, həm tədqiqatçılara, həm də təcrübəçilərə fiziki fəaliyyətdən əldə edilən geniş faydalara münasibətdə istiqamət verə bilir və idrak funksiyalarını təkmilləşdirməyə yönəlmiş bir sahədir.

Fəslin **“Fiziki tərbiyənin koqnitiv, motor, sosial və mənəvi inkişafa təsiri”** adlanan üçüncü paragrafında D.Koe, J.Pivarnik, S.Vomak, F.Kosandre, M.Veqner, S.Naymen, H.Budi (Coe, D., Pivarnik, J., Womack, C., Koutsandréou, F., Wegner, M., Niemann, C., Budde, H 2006) sübut edirlər ki, *fizioloji aspektlərə* isinmə, kondisionerləşdirmə və soyutma kimi fəaliyyətlər, məşqlərin əzələ, həzm, qan dövranı və tənəffüs sistemlərinə, *böyümə və inkişafa* təsirindən bəhs edir.

Məsələn, araşdırmalar göstərir ki, idmanla məşğul olmayan, kilolu yeniyetmələr intihara cəhdə, zərərli vərdislərə və riskli davranışlara daha çox meyillidirlər. Qeyd olunan problemlərin həllində J.A.Mahmudoviç, İ.S.Anvaroviç, İ.F.Ormonoviç, D.V.Savesçu, M.Sandra (Makhmudovich, G.A., Anvarovich, I.S., O'rmonovich, I.F. Savescu, D.V., Sandra, M.) öz tədqiqatlarında bir sıra nəzəri fikirlər irəli sürərək, *fiziki inkişafın koqnitiv təsirlərinin araşdırılmasını təklif edirlər. Araşdırmalar eyni zamanda koqnitiv düşüncənin inkişafının şagirdlərdə strateji və tənqidi düşüncə tərzini formalaşmasına təsirini də vurğulayırlar*¹³.

Fizioloq alim M. Bronikovski və E.D.Ennis (2005) qeyd edirlər ki, *uşaqların bədən tərbiyəsi fiziki fəaliyyət və fiziki hazırlıq üçün motor bacarıqları, bilik və davranışları inkişaf etdirmək üçün nəzərdə tutulmuş idrak məzmunu və təlimatı təmin edir*¹⁴.

¹³ Makhmudovich, G.A., Anvarovich, I.S., O'rmonovich, I.F. Development of students' physical activity based on physical education and sports classes. International Journal of Social Science & Interdisciplinary, 11(11), 2022;135–141.

¹⁴ Bronikowski M., Kantanista A., Ciekot M., Laudańska-Krze-mińska I., Szwed Sz.

Uşaqların sümüklərinin, əzələlərinin, hərəkət və toxunma duyğularının inkişaf edib güclənməsi prosesinə “*motor inkişafı*” deyilir. Motor inkişafın *incə motor bacarıqları* və *kobud motor bacarıqları* olmaqla iki əsas komponenti vardır.

Cədvəl 1.3.1.

Fiziki tərbiyədə motor öyrənmə prinsipləri

Tezlik	Bir insanın sağlamlıqla bağlı məqsədyönlü fiziki fəaliyyətinin nə qədər tez-tez yerinə yetirməsidir.
İntensivlik	Fiziki fəaliyyət dövründə insanın nə qədər ağır məşq etməsidir. Bu, sağlamlıqla əlaqəli komponentlərdən asılı olaraq müxtəlif yollarla ölçülə bilər.
Vaxt	Fiziki fəaliyyətin müddətidir. Vaxt prinsipinin digər aspektlərində olduğu kimi, vaxt hədəflənən sağlamlıqla əlaqəli fitnes komponentlərindən asılı olaraq dəyişir.
Növ	Spesifiklik, sağlamlıqla bağlı uyğunluğun komponentini enerji sisteminin fəaliyyətin yerinə yetirilməsi tələbinə uyğunlaşdırmaq üçün seçilmiş xüsusi fiziki fəaliyyətə aiddir.

Cədvəldən görüldüyü kimi, motor öyrənmə çox çətin bir tədris sahəsi ola bilər (cədvəl 1.3.2.). Bu, bəzən aqressiya, zorakılıq və ya nalayiq davranış kimi digər problemlərə gətirib çıxarır. Belə olan halda, şüurlu iştirak səviyyəsi şagirdləri fiziki fəaliyyətə daha tez cəlb edə bilər. Motor qabiliyyətləri olan fərdlərin bir sıra hərəkət, taktiki və intellektual bacarıqları üzə çıxır, ən yaxşı şəkildə yerinə yetirmək və mübarizə aparmaq cəsarəti yaranır.

Beləliklə, fiziki tərbiyənin tədrisi metodikası onun nəzəri əsaslarına istiqamətlənən, bir sıra nəzəriyyələri özündə birləşdirən və

Health-related intensity profiles of Physical Education classes at different phases of the teaching/learning process. Biomedical Human Kinetics, 2009 - 1, 86-91.

fiziki inkişaf sahələrini formalaşdıran konseptual bir sahənin tətbiqinə əsaslanır.

Dissertasiyanın ikinci fəslı “Ümumtəhsil məktəblərində fiziki tərbiyənin tədrisi metodikası” adlanır. Fəsil üç paraqraftan ibarətdir. II fəslin birinci paraqrafı *“Ümumi orta təhsil səviyyəsində fiziki tərbiyə fənninin tədrisinin müqayisəli təhlili”* diqqət mərkəzinə gətirilir. Bu paraqrafta ümumtəhsil müəssisələrində mövcud vəziyyətin araşdırılması, fiziki tərbiyə fənninin tədrisinə verilən tələbləri nəzərdən keçirmək, öyrənənlərin fiziki tərbiyə dərslərində iştirakı, psixoloji hazırlıq vəziyyətini araşdırmaq, müəllimlərin fiziki tərbiyə fənn tədrisi standartları (kurikulum) barədə fikirlərini öyrənmək və tədris prosesini müşahidə edərək qarşıya çıxan problemləri müəyyən etmək oldu. Bu məqsədlə mövcud vəziyyəti öyrənmək üçün məktəblər və siniflər müəyyən edildi. Eksperimentə 4 məktəb seçildi.

Müəyyənədiçi mərhələdə ümumi populyasiya üzrə Bakı şəhəri, Nərimanov rayonu Məktəb-Lisey Kompleksi (64 şagird, 13 müəllim), Bakı şəhəri Nizami rayonu 242 saylı tam orta məktəb (46 şagird, 3 müəllim), Biləsuvar rayon Nizami adına 1 saylı tam orta məktəb (53 şagird, 5 müəllim), Salyan şəhər N.Gəncəvi adına 2 saylı tam orta məktəb (47 şagird, 6 müəllim) seçildi. Ümumi sorğudan 305 şagird keçmiş olsa da, öyrədiçi və yoxlayıçı mərhələyə 210 şagirdin və 27 müəllimin keçirilməsi planlaşdırıldı. Sorğuda eyni zamanda 36 valideyn iştirak edirdi. Beləliklə, sorğuda 273 respondent iştiraka cəlb edildi. Respondentlərdən məktəb təcrübəsinin öyrənilməsi aşağıdakı kimi planlaşdırıldı:

- Fiziki tərbiyə fənninin tədrisi standartları proqramı (kurikulumu) vəziyyətini araşdırmaq üçün anket sorğusunu keçirmək;
- Müsahibələr vasitəsilə V-VI sinif şagirdlərinin fiziki tərbiyə fənninə maraqlarını öyrənmək;
- Fiziki tərbiyə fənninin tədrisində fəaliyyət və oyunlar haqqında məlumatları toplamaq;
- Şagirdlərin fiziki tərbiyə dərslərində psixoloji hazırlığını müəyyən etmək;
- Fiziki tərbiyə fənnində sağlamlıq haqqında informasiya əldə etmək;

- Fiziki tərbiyə fənninin əhəmiyyəti haqqında valideynlərdən müsahibə almaq.

Ümumi sorğu üzrə tədqiqatda iştirak edən müəllimlərin sayı və gender sahəsi müəyyən edildi:

27 müəllimdən 10-u qadın, 17-i kişidir. Əslində bu hal çox yaxşı nəticə verəcəyinə ümid verir. Kişi müəllimlərinin çox olması idmanla əlaqədar olsa da, qadın müəllimlərinin də təlimə marağı və rolu hiss olunmaqdadır. Daha sonra eksperimentdə iştirak edən şagirdlərin ümumi populyasiyası müəyyən edildi.

Növbəti mərhələdə fiziki tərbiyə fənnini tədris edən müəllimlərin ümumi populyasiyada anket sorğusu keçirildi. İlkən sual tədris proqramına (kurikulum) olan münasibəti dəqiqləşdirmək idi. Fiziki tərbiyə fənnini tədris edən müəllimlər arasında keçirilən anket sorğusunda aşağıdakı məqsədlər qarşıya qoyulmuşdur:

- Müəllimlərin fiziki tərbiyə fənni təhsil proqramındakı (kurikulumu) məzmununa olan münasibətini dəqiqləşdirmək;

- Fiziki tərbiyə fənninin tədrisində qarşılaşan çətinlikləri öyrənmək;

- Şagirdlərin fiziki tərbiyə dərslərinə cəlbi və maraqları haqqında məlumatları əldə etmək;

- Təlim prosesinin səmərəli idarə olunması haqqında müsahibələr aparmaq.

Cədvəl 2.1.3.

Anket sorğusunun nəticələri

Sual 1: Fiziki tərbiyə fənni üzrə V-VI sinif standartları şagirdlərin yaşına və cəkisinə görə uyğundurmu?					
Məktəblər	Müəllimlər	Uyğun deyil	Az uyğundur	Uyğundur	Tam uyğundur
Bakı şəhəri 200 saylı tam orta məktəb	13 m.	50% (7 m.)	60% (3 m.)	50% (2 m)	25% (1 m.)
Bakı şəhəri 242 saylı tam orta məktəb	3 m.	45% (1 m.)	65% (1 m.)	25% (1 m)	0%

Salyan rayonu 1 sayılı tam orta məktəb	6 m.	50% (3 m.)	60% (3 m.)	50% (2 m)	0%
Biləsuvar rayonu 4 sayılı tam orta məktəb	5 m.	50% (2 m.)	60% (3 m.)	50% (2 m)	01%

Cədvəl 2.1.4.
Anket sorğusunun nəticələri

Suallar		Müə	Yüksə	Bir az		Zəif
	Fiziki tərbiyə fənn proqramı tələbləri sizi qane edirmi?	27	10 %	19%	33%	38%
	İdmanda sağlam həyat tərzini haqqında şagirdləri məlumatlandırırırsınız mı?	27	09 %	16%	35%	40%
	Fənn standartları şagirdlərin sürət hərəkəti qabiliyyətini formalaşdırırmı?	27	07 %	18%	40%	35%
	Dərslərinizdə sıra hərəkətlərinin tətbiqi hansı səviyyədədir?	27	12 %	19%	35%	34%
	İdman edərkən şagirdlərdə bədən üzvlərinin hamısı öz funksiyasını yerinə yetirirmi?	27	06 %	14%	43%	37%
	Səhər gimnastikası şagirdlərin sağlamlığına necə təsir edir?	27	10 %	18%	32%	40%
	Şagirdlər gün rejimini necə tətbiq edirlər?	27	11 %	19%	35%	35%
	Məktəbin infrastrukturunu idman dərslərinin səmərəli olmasına cavab verirmi?	27	10 %	17%	36%	37%

Cədvəldən (cədvəl 2.1.4.) məlum olur ki, ümumi populyasiyada müəllimlərin (10%) yeni yazılmış fiziki tərbiyə fənn standartları

proqramından məlumatı zəifdir. 40% müəllim tədris proqramı haqqında çox zəif göstəriciyə malikdir. Çox az müəllim (09%) şagirdlərin sağlam həyat tərzinin fiziki tərbiyə dərslərinə inteqrasiyası haqqında məlumatlıdır. 34% müəllimin fənn standartlarının şagirdlərin sürət hərəkəti qabiliyyətlərinə təsiri haqqında müəyyən fikirləri olsa da, bu sual çox aşağı faizlə (07%) nəticələndi. Fiziki hərəkətlərin yerinə yetirilməsi zamanı bədən üzvlərinin öz funksiyasını yerinə yetirməsini 3 % müəllim çox zəif qiymətləndirdi. Bu sualı 06% müəllim yüksək qiymətləndirdi.

Müəllimlərdən sonra növbəti sorğu şagirdlərin fiziki tərbiyə sahələri haqqında bilik və bacarıqları haqqında olan məlumatlar oldu. 210 şagird üzrə aparılan anket sorğusu V-VI siniflərdə fiziki tərbiyə sahələrinin anlaşılması və göstərilən sahələr haqqında ümumi mənzərənin dəqiqləşdirilməsi oldu.

İstiqamətlərin anlaşılması üzrə şagirdlər əvvəlcə kvizlər (testlər) üzrə biliklərini nümayiş etdirdilər:

Cədvəl 2.1.5
Fiziki tərbiyənin inkişafı üzrə testin nəticələri

Sıra hərəkətinə uyğun olmayanı seçin	Atletikaya uyğun olmayanı seçin	Tennis topunun atılmasına uyğun olmayanı seçin	Qüvvə hərəkəti qabiliyyətinə uyğun olmayanı seçin
a. düzülüş b. sıra c. qaçış d. məsafə e. interval Cavab: c	a. yerləş b. qaçış c. tullanma d. interval e. atma Cavab: d	a. əyilmə b. əllər c. ayaq əzələləri d. ciyin qurşağı e. üç barmaq Cavab: a	a. yuxarı əzələ ətrafı b. orta əzələ ətrafı c. aşağı əzələ ətrafı d. ön əzələ ətrafı e. arxa əzələ ətrafı Cavab: b
35 şagird	25 şagird	24 şagird	14 şagird
Düzgün cavablandıran cəmi: 98 şagird / 210 şagirddən			

Sorğu 2. V-VI siniflərdə keçirilən sorğu

1) Fiziki tərbiyə fənninin tədrisində təlimin təşkilindən razısınız mı?

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

2) Hazırkı sağlamlıq səviyyəniz necədir?

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

3) Nə qədər tez-tez idman edirsiniz?

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

4) Səhər gimnastikası ilə məşğul olursunuz?

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

5) Məşq planı tərtib etmisiniz?

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

6) İdman növlərinin hər hansı birində iştirakınız necədir?

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

Təsvir olunan cədvəl üzrə keçirilən kvizlərin cavablarından gördüyü kimi, 50% şagird keçiriləcək mövzular haqqında öncədən məlumatlı olmalarını qiymətləndirir (cədvəl 2.1.5). Məlum olur ki, sıra hərəkətləri, yüngül atletika, tennis oyunu, qüvvə hərəkəti qabiliyyəti haqqında düzgün cavabın seçilməsi idi. Cədvəldən məlum olur ki, hələ də V-VI sinif şagirdlərimiz bu biliklər haqqında kifayət qədər məlumatlı deyildirlər. Bunun üçün bir sıra kviz nümunələrindən istifadə edildi və lazım olan biliklər haqqında məlumat toplanıldı.

Göründüyü kimi, məktəblərdə V-VI sinif şagirdlərinin fiziki fəaliyyətində məktəb jurnalında ürəkaçan qiymətlər olsa da, fiziki hərəkətlərin istiqamətləri barədə məlumatları çox aşağı səviyyədədir. Daha sonra məktəblər üzrə fiziki tərbiyə müəllimləri, şagirdlər və valideynlərin problemə münasibətlərini müəyyən etmək üçün onlar arasında anket sorğuları hazırlandı. Eksperimenti uğurlu aparmaq üçün bir sıra metodiki məsələlər diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu məqsədlə fiziki tərbiyənin səmərəli təşkili haqqında keçirilən sorğuda respondentlər aşağıdakı suallara cavab verə bildilər.

Ümumi populyasiya üzrə ilkin müəyyənədiçi mərhələdə fiziki fəaliyyətə maraq və anlama üzrə vəziyyət o qədər də ürəkaçan deyil (cədvəl 2.1.8). Məlum olur ki, fiziki fəaliyyətə qoşulmaqda şagirdlərin yalnız 25%-i, (52 şagird) özünü yaxşı hiss edir, 75% (158 şagird) özünü yaxşı hiss etməkdə razı və ya tam razı deyil.

Məktəb təcrübəsində fiziki istiqamətlərin dərslik və metodik vəsaitdə müəyyən edilməsi dəqiqləşdirildi və ona uyğun fəaliyyətlərin dərslik üzrə təlimdə metodik işin tətbiqi yolları təhlil edildi.

Bu məqsədlə, dissertasiya işində eksperiment və kontrol qrupların təyin edilməsi planlaşdırdı və tədqiqat üzrə metodik işin səmərəli təşkili yolları araşdırılmağa başlandı. Eyni zamanda məktəblər üzrə fiziki tərbiyə fənni tədris proqramının (kurikulum) təkmilləşdirilməsi, metodiki işin təşkili sahəsində mövcud problemlərin təhlil edilməsi, boşluqların müəyyən edilməsi, fənnin tədrisi sahəsində səmərəli texnikaların, təcrübələrin öyrənilməsini tədqiqat işində ön plana çəkildi.

Fəslin **“V-VI siniflər üzrə fiziki tərbiyə fənninin tədrisi proqramında metodik işin təkmilləşdirilməsi”** adlanan ikinci paraqrafında dissertasiya işinin vəzifələrindən biri fiziki tərbiyə fənninin ümumtəhsil məktəbləri təcrübəsi əsasında araşdırılması və təkmilləşdirilməsi yollarından bəhs edir. Məktəblərdə aparılan araşdırmaların nəticələri təsdiqləyir ki, idarəetmə və adekvat materialların, infrastrukturun olmaması fiziki tərbiyə müəllimlərinin monitorinqinə ehtiyac duyur. Hazırda məktəblərdə metodik işin səviyyəsinə nəzarət iyerarxik deyil, məktəb tədris və təlim mühitində optimal nəticələr əldə etmək üçün müəllimlərlə əməkdaşlığın həyata keçirilməsi təklif olunur.

Beləliklə, metodik işin təşkilində aparılan təhlillər sübut edə bildi ki, məktəblərimizdə fiziki tərbiyə dərslərinin təşkili prinsipləri adekvat qaydada tətbiq edilmir. Bundan əlavə, infrastruktur çatışmazlığı iş rejiminin düzgün həyata keçirilməsinə mane olur, müəllimlər və şagirdlər bundan əziyyət çəkirlər.

II fəslin üçüncü paraqrafı **“Fiziki tərbiyə dərslərində metodiki işin təşkilində olan çatışmazlıqlar və onların aradan qaldırılması yolları”** adlanır. Bu paraqrafda fiziki tərbiyə dərslərinin təşkilində problemləri araşdırmış, bir sıra boşluqları müəyyən edə bilmişdir. Bu boşluqlara aşağıdakı sahələr daxildir:

Fiziki tərbiyə dərslərinin təşkili prinsiplərinin zəif tətbiqi; İş şəraitinin uyğunsuzluğu və resurslarla təminat; İnfrastruktur çətinliyi, idman zalı və meydançaların uyğun məkanda olmaması; Fiziki

tərbiyə dərslərində inklüzivliyə müraciət etmək, fərqli öyrənmə üslublarını başa düşmək və bütün şagirdlərin bərabər çıxış əldə etməsində çətinliklər; Qeyri-adekvat təlim keçmiş müəllimlərin təlimdə metodiki təcrübəsizliyi; Öyrənmə texnologiyasından zəif xəbərdar olmaq; Sınıflərdə şagird sayının çoxluğu; Avadanlıq və tədris materialları ilə kasad təminat; Keyfiyyətli tədris imkanlarına çıxışın olmaması və şagirdlər üçün imkanların bərabərsizliyi; Fiziki tərbiyə fənninin tədrisinin metodik cəhətdən vaxtının keyfiyyətsiz keçirilməsi; İdmanda iştirak etmək üçün psixoloji həvəsləndirmə çətinliyi; İdman oyunlarında sərt məkanların seçilməsi, təhlükəsizliyin qorumasına az nəzarət; komanda işinə və idman ustalığına dəyər verən müsbət idman mədəniyyətinin təbliğinin davamsızlığı.

Qeyd olunan problemlərin aşkarlanması sübut edir ki, əsas səbəblər kifayət qədər vaxt bölgüsünün düzgün olmaması, səriştəli və ixtisaslı müəllim azlığının mövcudluğu və ya sınıfların böyük olmasıdır. Qeyd olunur ki, bütün dünyada məktəb kurikulumunda fiziki tərbiyəyə ayrılan vaxt azalıb. Dərslərin müşahidəsində qeyd olunan bəzi çatışmazlıq planlaşdırıldı və problemin həlli üçün təlimatlar hazırlandı.

1. İdman dərslərinin təşkili prinsipləri və strategiyaları. 2. Metodik işin təşkilində çatışmazlıqlar. 3. Fərqli öyrənmə üslublarını başa düşmək. 4. İş uyğunsuzluğu şəraiti.

Araşdırmalar sübut etdi ki, məktəblərdə fiziki tərbiyənin tədrisi riyaziyyat və ingilis dili kimi digər əsas fənlər qədər vacib deyil. Bu o deməkdir ki, o, digər əsas fənlər kimi qiymətləndirilmir. Fiziki tərbiyə fənninin qiymətləndirməsi rəsm, incəsənət və musiqi fənləri kimi daha aktual şəkildə qiymətləndirilmir və bu problemin həlli üçün xüsusi dəstəyə ehtiyac duyulur.

Dissertasiyanın “**Ümumtəhsil məktəblərində fiziki tərbiyə proqramının metodik əsasları**” adlanan III fəslə üç paragrafı özündə birləşdirir. Fəslin birinci paragrafında “**Ümumtəhsil məktəblərində fiziki tərbiyə dərslərinin müasir metodologiyası**” nəzərdən keçirilir.

Tədris metodları ona görə pedaqoji təcrübədən yaranır ki, hər bir müəllim daim araşdırma aparır və onları müxtəlif yeniliklərlə

tamamlayır. Maraqlıdır ki, fiziki tərbiyə sahəsində son illərdə ciddi dəyişikliklər baş verib. Ənənəvi tədris modelindən fəal təlim modelinə keçid şagirdlərin fəaliyyətində dəyişiklik yaratdı. Buna uyğun olaraq bir sıra elmi araşdırmalar təsdiqlədi ki, müxtəlif pedaqoji modellərin tətbiqi motor bacarıqlar, sosial bacarıqlar, emosional inkişaf və idrak qabiliyyətlərini gücləndirərək təlimin daha səmərəli təşkilini reallaşdırmağa bildi. Digər tərəfdən, fiziki tərbiyənin tədrisi proseslərində istifadə olunan metodologiya ilə bağlı müəyyən terminoloji qarışıqlıq da yaranmışdır.

Tədqiqat işinin metodoloji əsaslarının öyrənilməsi üzrə yeni metodik işin səmərəli təşkili aşağıdakı kimi planlaşdırılır:

- *V-VI siniflər üzrə tədris proqramını təkmilləşdirmək;*
- *Təlim nəticələri üzrə fiziki fəaliyyətləri seçmək;*
- *Fiziki tərbiyənin tədrisinin təşkili strategiyalarını şərh etmək;*
- *Fiziki tərbiyənin integrativ tədrisini təklif etmək;*
- *Fiziki tərbiyə prosesində metodiki işin tətbiqi yollarını izah etmək;*
- *Fiziki tərbiyə dərslərinin müasir planlaşmasını təqdim etmək;*
- *Fiziki tərbiyə dərslərində istifadə olunan metod və fəaliyyətləri nümayiş etdirmək.*

Fiziki tərbiyə dərslərində *Sistemli prinsipin* tədris proqramında əks olunması metodik işin təşkilində səmərəli şəkildə tətbiq olunur.

1) Ümumi orta təhsil səviyyəsində V-VI siniflər üzrə təlim nəticələrindən əvvəl bir sıra müasir termin və ifadələrin əvvəlcədən açıqlanmasının verilməsi tövsiyə olunur.

2) V-VI siniflər üzrə müasir fiziki tərbiyə terminləri:

Sağlamlıq, fəal oyunlar, sürət, atletika, güc, güc-sürət qabiliyyəti, hərəkət qabiliyyəti, hərəkətin reaksiya tezliyi, qüvvə, bədənin əyilmə qabiliyyəti, qamətin əyilməsi, gimnastik motor bacarıqlar, həyat fəaliyyəti, kontekst amilləri, mütəhərrik oyunlar, dinamik fəaliyyət və digər terminlərin öyrənilməsi siniflərdə təlim nəticələri üzrə fəaliyyətlərin mahiyyətinin açıqlanmasında istifadə olunur.

Göründüyü kimi, sağlamlıq və onun emosional növü, qidalanma ilkin olaraq V-VI sinif şagirdlərinin fiziki tərbiyəsində ilk öndə gələn təlim nəticələridir. Burada şagirdlərin fiziki, sosial, emosional, əqli və mənəvi rifah vəziyyətini araşdırmaq və onun formalaşmasına nail olmaq deməkdir. Proqram materialının bu terminlərlə təqdim olunan təlim nəticələrində əks olunması şagirdlərin fiziki inkişafında və eyni zamanda səmərəli həyat sürmək bacarığının inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynayır.

III fəslin ikinci paragrafı “**V-VI siniflərdə fiziki tərbiyənin tədrisində tətbiq edilən metodik üsullar və çalışmalar**” adlanır. Bu paraqrafda müəllimin hansı tədris metodundan istifadə edəcəyi tədrisin məzmununun xarakterindən və xüsusiyyətlərindən, sinfin səmərəli təşkili, dəqiq və uyğun tapşırıqlardan, şagirdlərin bacarıq və hazırlıq səviyyəsindən, hərəkəti qabiliyyətlərdən və xarici şəraitdən məlumat verilir. Təcrübədən əldə edilən nəticə bizə göstərir ki, bütün metodlar bir-biri ilə bağlıdır, çox vaxt bir-birini tamamlayır və tez-tez bir-birini əvəz edə bilər. Hansı metodları tətbiq edəcəyi müəllimin öz ixtiyarındadır ki, bu da ona tətbiq etdiyi metodlarda daim araşdırma və yeniliklər etmək imkanı verir.

Şagirdlərin dərisdə fəallığını artırmaq üçün aşağıdakı şifahi metodlardan istifadə olunur:

- idman zalının ətrafında hərəkətləri yerinə yetirmək üçün *göstərişlər vermək*, dəyişik və birləşmələr şəklində hərəkətlər nümayiş etdirmək;
- metodik və təşkilatı göstərişləri vermək;
- yerində və gəzinti zamanı isinmə hərəkətləri üçün *sayma* metodunu yerinə yetirmək;
- dərslərin emosionallığını artırmaq üçün isinmə zamanı *musiqi müşayiəti* təmin edilir.
- vizual üsullarla birbaşa və dolaylı nümayişdə istifadə olunan əyani vasitələr, kartlar, filmlər, audio və s video materiallardan istifadə etmək.

III fəslin üçüncü paragrafı “**Tədqiqat işi üzrə eksperimentin nəticələri**” adlanır. Bu paraqrafda eksperimentin müəyyən edici mərhələsi üzrə aparılan təhlillərdə bir sıra ümumi populyasiya problemləri araşdırıldı.

Eksperiment dörd məktəb üzrə aparılmış və məktəblər üzrə eksperiment və kontrol qruplar müəyyən edilmişdir. Bakı şəhəri, Nərimanov rayonu Məktəb-Lisey Kompleksi (64 şagird, 13 müəllim), Bakı şəhəri Nizami rayonu 242 sayılı tam orta məktəb (46 şagird, 3 müəllim), Biləsuvar rayon Nizami adına 1 sayılı tam orta məktəb (53 şagird, 5 müəllim), Salyan şəhər N.Gəncəvi adına 2 sayılı tam orta məktəb (47 şagird, 6 müəllim) seçildi. Eksperiment üçün 210 şagirdin və 27 müəllimin keçirilməsi planlaşdırıldı. Respondentlərdən eksperiment üzrə fəaliyyəti aşağıdakı kimi planlaşdırıldı:

Cədvəl 3.3.1.
Eksperiment və kontrol qrupların seçilməsi

№	Məktəblər	V sinif		VI sinif		Cəmi
		Eksperiment	Kontrol	Eksperiment	Kontrol	
1	Bakı şəhəri Nərimanov rayonu Məktəb, Lisey Kompleksi	18	17	15	14	64
2	Bakı şəhəri Nizami rayonu 242 nömrəli tam orta məktəb	12	10	13	11	46
3	Biləsuvar şəhər Nizami adına 1 sayılı tam orta məktəb	14	12	15	12	53
4	Salyan	12	11	12	12	47

	şəhər N.Gəncəv i adına 2 saylı tam orta məktəb					
5	Cəmi:	56	50	55	49	210
	Cəmi:	106 şagird		104 şagird		210 şagird

Hər iki qrup Azərbaycan İdman Akademiyası tərəfindən təsdiq edilmiş standart proqrama uyğun olaraq məşq edirdi. Hər iki qrupun dərslərində sürət qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyə yönəlmiş bir sıra fiziki hərəkətlərdən istifadə edildi.

Eksperimentin həyata keçirilməsi planına müsahibələr, suallar, anket sorğularının nəticələri əsasında müsahibə suallarının tərtibatı və müşahidə dərslərinin vaxtı təyin edildi. Eksperiment planına hər iki qrup üzrə aparılmış öyrədici mərhələnin tapşırıqları daxil edildi. Fiziki tərbiyənin müasir aktual problemləri üzrə müsahibə sualları, təlim nəticələri, fiziki fəaliyyətlərin müntəzəm keçirilməsi və dərsləklərdə verilmiş hər bölmə üzrə şagirdlərin məlumatlılığı daxil edilmişdir. Eksperiment işi *müəyyənədic, öyrədici və yoxlayıcı mərhələlər* üzrə metodik fəaliyyətləri təyin etdi.

Pedaqoji təcrübə iki mərhələdən ibarət idi:

Mərhələ 1 - (oktyabr 2022-ci il) – tədqiqatın ilkin mərhələsində elmi-metodiki ədəbiyyat təhlil edilmiş, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri müəyyən edilmiş, hər bir şagird haqqında məlumat alınmış, atletika ilə məşğul olan V-VI sinif yaşlı uşaqlarda təcrübənin (sürət-güc, hərəkət tezliyi, qüvvə, çeviklik və dözümlülük) əvvəlində eksperimental və nəzarət qruplarının test nəticələrinin qiymətləndirilməsi.

Mərhələ 2 - (aprel 2023-ci il) – atletika ilə məşğul olan 10-11 yaşlı uşaqlarda təcrübənin sonunda (sürət-güc qabiliyyətləri, hərəkət tezliyi, qüvvə, çeviklik və dözümlülük) eksperimental və nəzarət qruplarının test nəticələri qiymətləndirilmişdir.

Pedaqoji eksperimentin nəticələri sistemləşdirilmiş, təsvir edilmiş və ümumiləşdirilmiş, kəmiyyət və keyfiyyət təhlili aparılmış, nəticələr tərtib edilmiş və yekun ixtisas işi tamamlanmışdır.

Eksperimentdə müşahidə təlimlər həftədə 3 dəfə, bir saat yarım keçirilmişdir. Aşağıdakı tədqiqat üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqat üsulları

- Elmi -metodiki ədəbiyyatın təhlili;
- Pedaqoji müşahidə;
- Pedaqoji eksperiment;
- Pedaqoji sınaq;
- Riyazi statistikanın üsulları.

Məqsəd şagirdin motor bacarıqlarının çatışmazlıqlarını azaltmaq idi.

Öyrədici mərhələdə fiziki tərbiyə müəllimlərinə, metodistlərə, həm eksperimental, həm də kontrol qruplara V-VI siniflər üzrə fiziki tərbiyə fənninin təlim nəticələri, dərsləklər üzrə fəaliyyət nümunələri təqdim edilmiş, sağlamlıq və onun qorunmasında gün rejiminin rolu izah edilmiş, gündəlik fiziki fəaliyyətlərin siyahısı təqdim edilmiş və üstünlükləri izah edilmişdir. Təlimatlar və tövsiyələrdən olan nəticələri izləmək üçün müşahidə dərslərinin planı tutulmuş, meyarlar müəyyən edilmiş və fiziki fəaliyyət tələbləri təqdim edilmişdir. Müəllimlərə müşahidə dərslərinin təşkili ilə əlaqədar öyrədici təlimlər keçirilmiş, müasir dərs planı nümunəsi təqdim edilmişdir. Onların təlim fəaliyyətlərinin testdən əvvəlki və testdən sonrakı nəticələri müqayisə edildi.

Cədvəl 3.3.2.

Müəllimlərin təlim fəaliyyətlərinin qiymətləndirilməsi

№	Müəllimlərin fəaliyyətləri	təlim	İnkişaf dinamikası	
			Testdən əvvəl	Testdən sonra
1	Təlim nəticələrinə uyğun fəaliyyətlərin seçimi	uyğun	35% (8)	85% (24)
2	Təlimin təşkili prinsiplərinə riayət		30% (7)	80% (24)
3	Fiziki fəaliyyətlər üzrə məşqlərin təşkili		35% (8)	78% (20)
4	Psixoloji yardım		40% (12)	80% (24)
5	Metod və üsullardan istifadə		35% (8)	75% (22)

Cədvəldən göründüyü kimi, eksperiment ərzində müəllimlərə təqdim olunan öyrədici təlimatlar müəyyən dərəcədə faydasını verə

bilmişdir

Daha sonra şagirdlərin ilk təlim nəticəsi olan sağlamlıq və gün rejimi haqqında fikirlərinin formalaşmasını, keçirilən eksperiment dərslər nəticəsində əldə etdikləri yenilikləri qiymətləndirmək oldu. İlk anket müşahidə dərslərindən sonra onların sağlamlıq və gün rejimi haqqında yeni bilik və bacarıqlarının inkişaf dinamikasını dəqiqləşdirmək məqsədi daşıyırdı.

Cədvəl 3.3.3.
Eksperiment və kontrol qrupların öyrədici mərhələdə
irəliləyişləri (2022)

№	Fiziki yaytlar	Eksperiment qrup		Kontrol qrup	
		Testdən əvvəl	Testdən sonra	Testdən əvvəl	Testdən sonra
1	<i>Tullanma</i>	45%	75%	40%	50%
2	<i>Asta yürüş</i>	48%	77%	35%	55%
3	<i>Velosiped sürmə</i>	35%	75%	30%	48%
4	<i>Ətrafda gəzinti</i>	45%	80%	35%	65%
5	<i>İdman oyunları</i>	35%	75%	30%	55%

Verilmiş cədvəl sübut edir ki, V-VI sinif şagirdlərinə öyrədici mərhələdə verilən təlimatlar, məşq dərsləri, video dərslər və rəngli flayerlərin öyrətdiyi məlumatlar öz faydasını verə bildi (cədvəl 3.3.3).

Pedaqoji testlər idman zalında, çöldə məşq zamanı və müntəzəm məşq saatlarında aparılmışdır. Şagirdlər test tapşırıqlarını yerinə yetirməzdən əvvəl 25 dəqiqəlik isinmə hərəkətlərini yerinə yetirdilər. Buraya dartınma və ümumi inkişaf hərəkətləri daxildir. Onlara həmçinin test tapşırıqlarını mümkün qədər dəqiq yerinə yetirmələri bildirilib.

Cədvəl 3.3.6.

Eksperiment ərzində aparılan pedaqoji testin nəticələri

№	Test	Eksperiment qrup		Kontrol qrup	
		Oktyabr-2022	Aprel 2023	Oktyabr 2022	Aprel 2023
1	Pəncələr üzərində qaçış	11±2	14±2	11±1	12±2
2	Aşağı startdan 30 m qaçış	5,5±0,4	5,2±0,1	5,5±0,4	5,4±0,4
3	5 saniyə yerində qaçış, hərəkətlərin sayı	12±2	*16±2*	12±1	14±1

Sağdakı ulduz * oktyabr ayına nisbətən hər qrupda göstəricilərdə əhəmiyyətli fərqləri göstərir; * sol – təcrübənin sonunda qruplar arasında (cədvəl 3.3.6). Sürət qabiliyyətlərinin inkişaf dərəcəsini müəyyən etmək üçün aşağıdakı qiymətləndirmələrdən istifadə etdik:

1) pəncələr üzərində qaçış testi; 2) aşağı startla 30 metr məsafəyə qaçış; 3) beş saniyə stasionar qaçışları müşahidə edə bildik.

Tədris eksperimentinin əvvəlində və sonunda göstəriciləri müqayisə edərkən eksperimental və kontrol qruplarında 11-12 yaşlı məktəblilərdə sürət bacarıqlarının inkişafı ilə bağlı toplanmış məlumatlara əsasən, bütün göstəricilərdə nəticələrin artması müşahidə olundu.

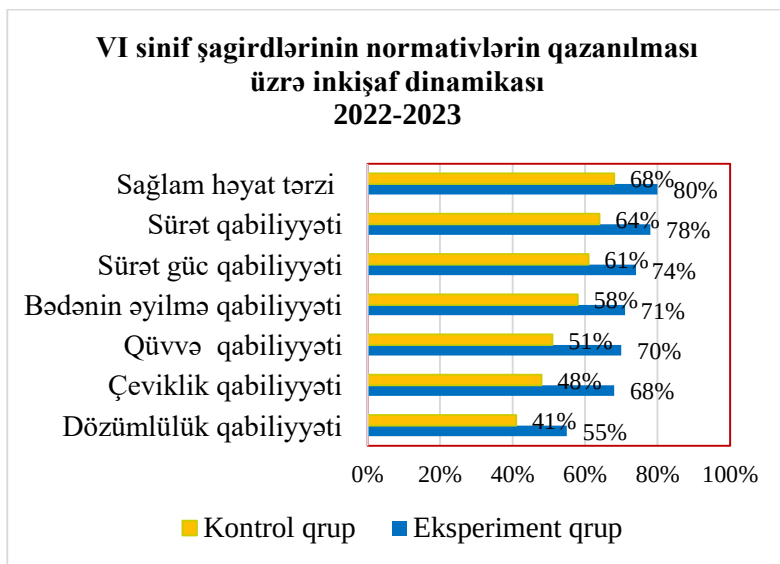
- *Yoxlayıcı mərhələ.* Bu mərhələ eksperimentin son nəticələrini təhlil edərək belə bir nəticəyə gəlir ki, fiziki tərbiyə fənninin uğurlu təşkili, tədrisi və qiymətləndirilməsi bir sıra inkişaf istiqamətlərinin araşdırılmasından asılıdır.

İlkin olaraq bu mərhələdə fiziki fəaliyyətlər üzrə psixoloji cəhətlərin qiymətləndirilməsi öyrədici mərhələnin mühüm məqsədlərindən biri oldu.

Tapıntılar sübut edə bildi ki, fiziki məşqlərdə uşaqlarda testdən

əvvəl yorğunluq və tənbəllik hissi olunan da, verilən təlimatlar sayəsində testdən sonrakı müşahidələrdə bu fəaliyyətlər cəldlik və mütəhərriklikdə irəliləyiş əldə edə bildi.

Hərəkət reaksiyası, hərəkət tezliyi və normativlərə uyğun qaçış sürəti müşahidə olundu.

Şəkil 3.3.6. VI sinif şagirdlərinin normativləri üzrə eksperimentin nəticələri

VI siniflər üzrə eksperiment və kontrol qrupların nəticələri normativlər üzrə təhlil edildi. Şəkildən məlum olduğu kimi ilk normativ olan *sağlam həyat tərzi*nin formalaşması və fizioloji inkişaf aspektlərinin təkmilləşdirilməsi oldu. Şagirdlər ürək döyüntüsünün, ağciyər tutumunun ölçüsünü dəqiqləşdirərək fiziki fəaliyyətin tətbiqi metodikası ilə tanış oldular. Bu normativ üzrə onların nəticələri eksperiment qrupda 80%, kontrol qrupda isə 60%-lə nəticələndi. Sürət qabiliyyətinin ölçülməsi üzrə eksperiment qrup 78%, kontrol qrup isə 64% oldu. Sürət-güc qabiliyyəti üzrə eksperiment qrup 74%, kontrol qrup 61% irəliləyiş əldə etdi. Bədənin əyilmə qabiliyyətinin inkişafı üzrə eksperiment qrup 71%, kontrol qrup isə 58% oldu.

Qüvvə qabiliyyətinin ölçülməsi üzrə eksperiment qrup 70%, kontrol qrup isə 51% lə nəticələndi. Çeviklik qabiliyyətinin

qiymətləndirilməsi üzrə eksperiment qrup 68%, kontrol qrup isə 48% oldu. Dözümlülük qabiliyyəti üzrə eksperiment qrup 55%, kontrol qrup isə 41% oldu. Tapıntılar sübut edir ki, metodik işin təşkili və təlimin müasir prinsiplərinin tədqiqi alınan nəticələrin doğruluğuna zəmanət verir.

Yoxlayıcı mərhələ öyrədici mərhələnin effektiv keçdiyini bir daha sübut edə bildi və tədqiqat işi eksperimentin bu mərhələlərinin təqdim etdiyi nəticələrlə sona yetdi.

Tədqiqat işi bütün qeyd olunanları nəzərə alaraq aşağıdakı nəticə və təklifləri təqdim edir:

1) Fiziki tərbiyə fənninin tədrisi müasir metodika və prinsiplərin tətqiqi üzrə fiziki fəaliyyətlərin inkişafında ən vacib tələbdir; fiziki aktivliyin və hazırlığın artırılması şagirdlərin akademik performansını və sinifdə fiziki fəaliyyətini yaxşılaşdırır;

2) Fiziki tərbiyə və hərəkəti fəaliyyətlər bəşər mədəniyyəti və sivilizasiyası inkişaf etdikcə daha mütəşəkkil formaya transfer edilir və tarixi təkamüldə fiziki mədəniyyətə çevrilir. Fiziki tərbiyə fənninin tədrisi milli ənənələrə əsaslanır, ölkədə fiziki tərbiyə sisteminin yaranmasına müsbət təsir edir və milli idman oyunlarının formalaşmasına müsbət təsirini və faydasını göstərir;

3) Fiziki tərbiyə nəzəriyyələrinin tədrisi fənnin tədrisində pedaqoji proses kimi fənnin ümumi qanunauyğunluqlarla müəyyən edilir, buraya bilik və bacarıqları öyrənənlər və iştirakçılara xarakterik olan yeni metodik məzmunu təqdim edir; onun siniflər üzrə fiziki inkişaf sahələrini müəyyən edir;

4) Ümumtəhsil məktəblərində ümumi orta təhsil səviyyəsində fiziki tərbiyə fənninin əsas məqsədləri şəxsi inkişafı, sağlamlıq, sinir-əzələ koordinasiyası, emosional inkişaf, mental inkişaf və sosial inkişafı təmin edir. Ümumi konsepsiya kimi, əsas məqsəd onun həyata keçirilməsində yeni tədris proqramı və strategiyaların işlənməsidir;

5) Fiziki fəaliyyətlər, hərəkətlər V-VI sinif şagirdlərinin sağlamlıq, motor qabiliyyətlərin inkişafı, idraki inkişaf, sosial, psixoloji fiziki mədəniyyətin formalaşması üçün hazırlanmış metodik modeldən istifadə oluna bilər;

6) Məktəblərdə fiziki tərbiyə proqramları fiziki tərbiyə yönümlü olarsa, fiziki tərbiyənin atributları və psixofizioloji prosesləri inkişaf etmiş olar;

7) Fiziki tərbiyə üzrə hazırlanmış tədris proqramı (kurikulum üzrə təlim nəticələri V-VI sinif səviyyəsi üzrə) hərəki fəaliyyətlər və digər fiziki fəaliyyətlərə uyğun olarsa şagirdlərdə sürət, güc, qüvvə, çeviklik, dözümlülük sistemli şəkildə inkişaf etmiş olar;

8) Pedaqoji yanaşma kimi bədən tərbiyəsinin fizioloji məqsədi koqnitiv inkişaf təsirinə malikdir və fiziki cəhətdən sağlam, sosial cəhətdən fəal və sağlam nəsil yaratmaqdır. V-VI sinif şagirdləri bədən tərbiyəsi proqramlarında fiziki xüsusiyyətlərini artırır, motor bacarıqları, fiziki istedadlar və əlaqəli biliklər yaradırlar;

9) Fiziki inkişafda sosial təsirlər idman qrupları, komandaları kimi davamlı ünsiyyət, kompromis və liderlik bacarıqlarını, icmada iştirak formalaşdırır, digər insan qrupları arasında güc balansını yaradır, milli və bəşəri dəyərlər yönümündə müsbət inkişaf edir;

10) Məktəblərdə fiziki tərbiyə ilə əmək təlimi arasında əlaqə hələ tam tədqiq edilməmiş, məktəb emalatxanalarında uşaqların məhsuldar və tərbiyəvi əməyə öyrədilməsi və onların fiziki inkişafının qiymətləndirilməsi praktikası ilə bağlı tədqiqatlar tədqiqatın mövzusunun əhəmiyyətini vurğulayır və mühüm motor bacarıqlarının qeyri-adekvat inkişafının təlim nəticələrinə necə mənfi təsir göstərdiyini nümayiş etdirir;

11) Motivasiya şagirdlərin fiziki fəaliyyətdə, idmanda və oyunlarda iştirakını artırmaq üçün ən yaxşı vasitədir və sosial mühitdə hərəkətiliyyətin effektivliyini artırır. Sübut edilmişdir ki, məktəblərdə uşaq təşkilatının fiziki və funksional inkişaf göstəriciləri haqqında biliklərin olmaması fiziki tərbiyə ilə məşğul olmaqda uğursuzluğa səbəb olur;

12) V-VI siniflərdə ümumtəhsil məktəb şagirdlərinin xüsusi fiziki tərbiyə nəticələrinə uyğun fiziki tərbiyənin sistemli tədrisi metodikası onun şüurluluq, müşahidəçilik, əməkdaşlıq və bir çox amillərinə təsir göstərir. Bunların arasında ixtisaslaşdırılmış məşq avadanlığının düzgün seçilməsi və onların təlimin hər bir mərhələsinə düşünülmüş şəkildə hazırlanması fiziki tərbiyə təliminin orijinal formasının inkişafına və qorunub saxlanmasına təsir edən ən mühüm

dəyişənlərdir;

13) Fiziki tərbiyə dərsləri zamanı fiziki hazırlıqla yanaşı, əxlaqi, intellektual, əmək və bədii cəhətlərdən də bəhs edilir. Bununla belə, bədən tərbiyəsi və idmanın psixoloji təsirləri olduqca xüsusiyyətlidir, onları təkrarlamaq və ya başqa bir şəkildə kompensasiya etmək olmaz;

14) V-VI sinif şagirdləri fiziki tərbiyə üzrə normativlərin yerinə yetirilməsində beynəlxalq təcrübə nümunələrinin və yeni modellərin tətbiqinə əsaslanır. Fiziki tərbiyə fənninin müasir metodika ilə tədrisi onun faydalı funksiyalarını əhəmiyyətli dərəcədə artıracaq, koqnitiv, motor, sosial və mənəvi biliklərini və sağlam həyat tərzinin formalaşmasına kömək edəcək;

15) Eksperiment işi problemin həllində həyata keçirildi və fiziki tərbiyənin tədrisi metodikası sahəsində effektiv üsulları və texnikaları təqdim edə bildi;

Dissertasiya işində araşdırılan problem üzrə bir sıra *təklifləri* təqdim edərək qeyd edir ki, V-VI siniflər üzrə fiziki tərbiyə dərsləri fənn kimi deyil, bir sosial bacarıq və həyat tərz formulu kimi tədris proqramında şərh edilsə daha məqsəduyğun olar;

16) Fiziki tərbiyə fənni proqramında V-VI siniflər üzrə təlim nəticələri məlumat xarakterli deyil, fəaliyyət xarakterli olarsa, müəllimlər tapşırıq və fəaliyyətləri asanlıqla təyin edə bilirlər;

17) Fiziki tərbiyə dərsləri məktəblərdə sistemli yanaşma üzrə tədris olunarsa və buna uyğun tapşırıq nümunələri hazırlanarsa daha effektiv olar.

18) Fiziki fəaliyyətlərin tədrisi metodikası üzrə sinif səviyyələrinin normativləri və tətbiqi üsulları yolları, strategiyaları hazırlansa məktəblərdə müəllimlər daha çox faydalanmış olar;

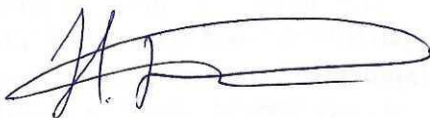
Dissertasiyanın məzmunu, əsas elmi ideyaları və nəticələri ilə bağlı **müəllifin çap etdirdiyi əsərlər** bunlardır:

1. Əliyev, H.E. Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin fiziki hazırlıq standartlarının reallaşdırılmasının tədqiqi // Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyasının Elmi Xəbərləri, –2023. № 3, – s. 104-106.

2. Əliyev, H.E. Fiziki tərbiyə dərslərində hərəkəti qabiliyyətlərə dair standartlarının reallaşdırılmasının tədqiqi // Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyasının Elmi Xəbərləri, –2023. № 4, – s. 95-97.
3. Aliyev, H.E. New theoretical perspectives and methodological foundations in physical education at school // Bulletin of postgraduate education. Collection of scientific papers, Issue 28 (57), Kyiv, –2024, –pp. 23-38.
4. Əliyev, H.E. V-VI siniflər üzrə fiziki tərbiyənin tədrisi məqsədləri və fiziki inkişaf sahələri // Təhsil İnstitutunun Elmi Xəbərləri, –2024. № 6, – s. 213-217.
5. Aliyev, H.E. Racing toward recognition: challenges and prospects of motorsports development and management in Azerbaijan // Scintific News of Academy of Physical Education and Sport, –2024. Volume 6, № 4, –184-186.
6. Aliyev, H.E. The nature of physical education lessons in secondary schools// Biltek-VIII International symposium on current developments in science, technology and social sciences, -Paris: France, october 24-26, -2023, -pp. 210-211.
7. Aliyev, H.E. The purpose of teaching physical education // 10. INTERNATIONAL PARIS CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES & HUMANITIES, -Paris, France: february 17-19, -2024, - s.570.
8. Алиев, Г.Э., Мамедзаде, М.А. Методика проведения занятий по физическому воспитанию в школах // Состояние, проблемы и пути совершенствования спортивной и оздоровительной тренировки в водных видах спорта. Материалы III Всероссийской научно-практической конференции с международным участием / Казань, 3 мая, -2024, с. 178-182.
9. Aliyev, H.E. Areas of development of physical education // VII BASKENT INTERNATIONAL CONFERENCE ON MULTIDISCIPLINARY STUDIES, Abstract book, Ankara: Turkiye, 20-22 iyun, -2025, pp. 322-323.
10. Aliyev, H.E. Shortcomings in the Methodological Preparation of Physical Education Teachers // III International Congress on

Exercise and Sports Sciences, Konya/Turkiye: novëmber 20-22, 2025, pp. 592-593

11. Əliyev, H.E. Ümumtəhsil məktəblərində fiziki tərbiyənin məzmununun yenilənməsi // “Təhsil, tədqiqat və innovasiyanın vəhdəti” mövzusunda magistrant və gənc doktorantların VIII Respublika elmi konfransı, Naxçıvan-Azərbaycan, 24-25 aprel 2026. s. 118-120.
12. Əliyev, H.E. Fiziki tərbiyə müəllimlərinin metodiki fəaliyyətində mövcud boşluqlar // Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 103-cü ildönümünə həsr olunmuş “İdman Analitikası və Süni İntellekt: Elmi İnteqrasiya” adlı tələbə və gənc tədqiqatçıların IV Elmi-praktik konfransı/ Bakı-Azərbaycan, 27-28 aprel 2026, s. 366-369.

Dissertasiyanın müdafiəsi 11 iyun 2026-cı il tarixdə saat 14⁰⁰ - da Azərbaycan İdman Akademiyasında fəaliyyət göstərən FD 2.54 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1000, Bakı şəhəri, Fətəli xan Xoyski küçəsi, 98

Dissertasiya ilə Azərbaycan İdman Akademiyasının Kitabxana və Heydər Əliyev muzeyində tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan İdman Akademiyasının rəsmi internet saytında (sport.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 30 aprel 2026-cı il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 27.04.2026
Kağızın formatı: 60x84 1/16
Həcm: 43.060
Tiraj 100